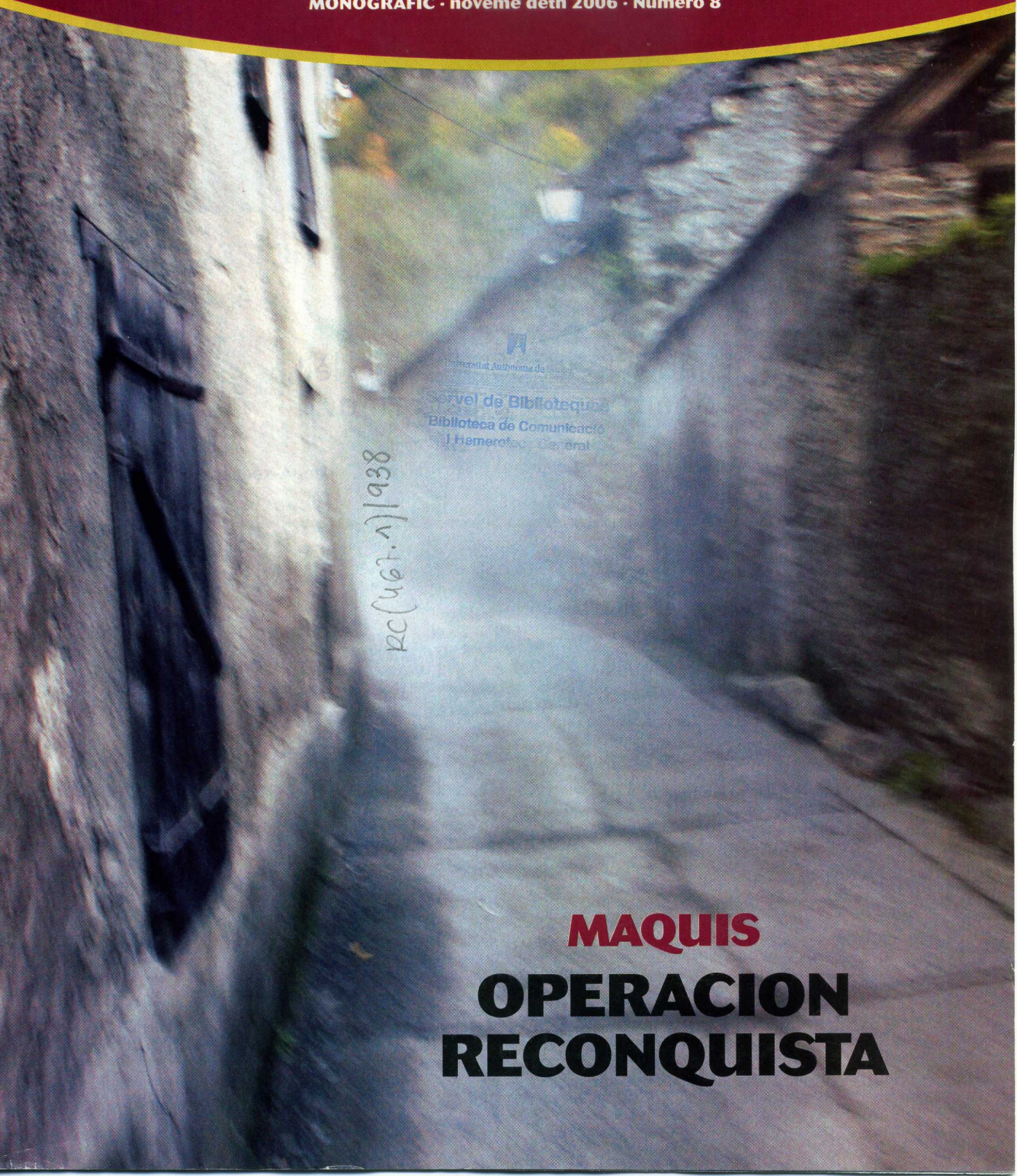

14 DES. 2006

ARAN ath DIA

MONOGRAFIC · noveme deth 2006 · Numerò 8

RC(467.1)/938

Arxipiscopat de Tortosa
Servel de Biblioteques
Biblioteca de Comunicació
i Hemeroteca General

MAQUIS OPERACION RECONQUISTA

A prumèra ora...

eth cafè
cuert o long, sol o damb lèit,
damb sucre o sacarina...

era informacion
damb **SEGRE**

4

Era invasion
Reflexion de
Ferran Sánchez
Agustí sus ua
gesta silenciada

per Ferran Sánchez-Agustí

Servei de Biblioteques
Biblioteca de Comunicació
Hemeroteca General

18

Testimònis

Es maquis son un
rebrembe
incòmode pes
aranesi

per Mikel Aristregi

20

Entrevista

“Dempús deth
23-F es testimònis
que començauen
a parlar careren”

per A.S.M.

Istòria d'ua invasion

Se commemòre eth setantau aniversari dera Guèrra Civila espanhòla. An passat fòrça ans, mès encara i a herides dubèrtes que hèn qu'eth drama dera guèrra sigue un tèma delicat de tractar. Pòga pòc se trinke eth silenci. Se daurissen cementèris, se proclamen leis entà recuperar era memòria istorica, se publiquen libres... mès encara i a episòdis que shòrden. Eth 1944 era Val d'Aran siguec aucupada pes maquis que pretenien proclamar Vielha capitau dera Republica. Non se'n gesseran. Franco fortifiquèc eth Pirenèu e es maquis se convertiren en ua incomòda legenda nera.

23

Temeritat Es
informes avertien
qu'era aucupacion
d'Aran ère ua
temeritat.

per A.S.M.

28

Torisme Eth
Pirenèu vò
convertir es
bunquèrs en
musèus

30

**Va de
lengua** Per què
en aranés se ditz
ué 'val' e pas
'vath'?

per Aitor Carrera

ARANathDIA

EDITE DIARI SEGRE, S.L.U. DEPÒSIT LEGAL: L-1160-05. PRESIDENT: ROBERT SERENTILL UTGÉS. DIRECTOR EXECUTIU: JUAN CAL SÁNCHEZ. COORDINE: ANNA SÀEZ MATEU. MAQUETACION: ANNA BARCALA SIRVENT. IMPRESSION: LERIGRAF SLU.

Generalitat
de Catalunya

DAMB ETH SUPÒRT DERA
GENERALITAT DE CATALONHA

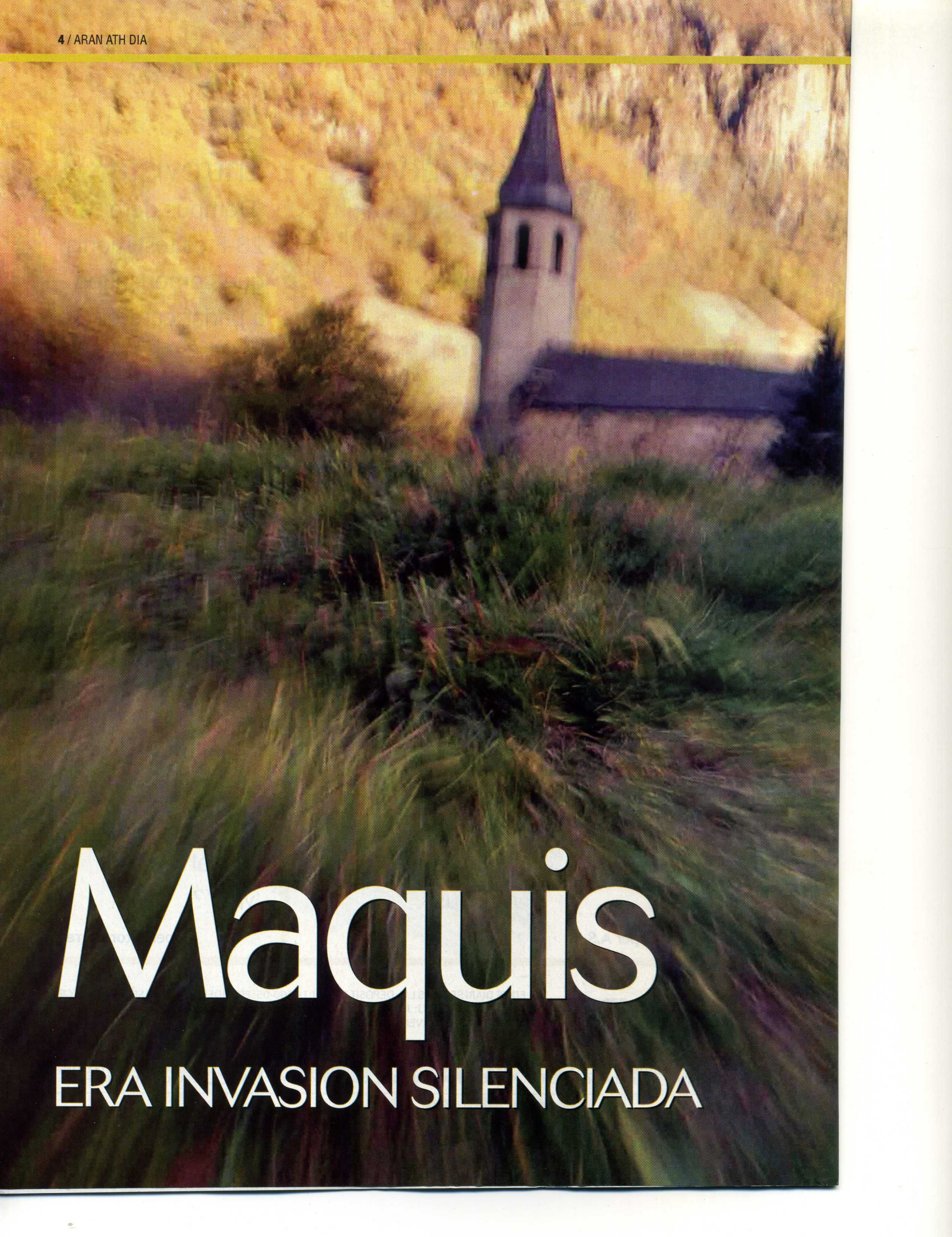
Conselh
Generau d'Aran

ETH CONSELH
GENERAU D'ARAN

E ERA COLLABORACION DERA
CATEDRA D'ESTUDIS OCCITANS
DERA UNIVERSITAT DE LLEIDA

COLLABOREN EN AGUIEST NUMERÒ: MIKEL ARISTREGI, FBOYA, A.CARRERA, ANGELINA CASES, ANNA GELI, XAVI GUTIÉRREZ, EISHARC JAQUET, A. MARQUÉS, MARIA MONGE, JÈP MONTOYA, JUSÈP LOÍS SANS, F. SÁNCHEZ-AGUSTÍ, JORDI SUÏLS, XAVIER UBEIRA E ANDREU VIDAL

Maquis

ERA INVASION SILENCIADA

Es guerrilhèrs arribèren enquia
Unha e des d'aci atacàren
Salardú. Non poderen entrar.

per Ferran Sánchez Agustí
Istorian
FOTOS: MIQUEL ARISTREGI

Val d'Aran, octubre de 1944: reflexion sus ua gèsta. Quan er octubre de 1994 Segre publicuèc eth prumèr d'ua seria de 44 reportatges sus es Maquis distinguits damb eth prèmi Tasis-Torrent de Comunicacion 1995 en tot coincidir damb eth 50au aniversari dera invasion guerrilhèra d'Aran, non se podie jamès imaginar aquest autor qu'un hèt istoric coma es accions des maquis en estat espanhòu, d'efemèra durada en temps, gaudís d'un interès mediatic tan gran coma conseqüència deth sepulcrau silenci impausat peth regim anterior e eth discret silenci des organizacions qu'ac promoigueren.

OTÈL FRANCOESPANHÒU

Quauqui vesins
sigueren lotjats en
otèl Francoespanhòu
de Les enquiath dia 29
d'octobre, quan es

guerrilhèrs maquis
dirigidi per Vicente
Lóper Tovar se
retiren dera Val
d'Aran

Eth Govern dera Generalitat crecèc damb plaussible acèrt eth 2003 eth Plan entath Memorial Democràtic ena Conselheria de Relacions Institucionaus. A estat eth primèr govèrn europèu qu'a possat ua iniciativa sommament fonamental entà balhar supòrt ara interminabla luta contra eth desbrembe e pera reconquista deth passat. Òm cerque cementèris, se hèn aumenatges as queiguts en execucion, se rebremen assassinats pera Lei de Hujudes e apareishen pertot periodistes e es-

crivans que de còp son especialistes ena tematica pr'amor qu'er argument ei plan atractiu, ven fòrça e shaute a toti.

Non tostemp a estat atau. Rebrembi perfectament un famós editor que refusèc eth trabalh deth qu'açò escriu en tot allegar de forma despectiva que çò que prepausau ère com tocar a mòrts. E efectivament, de mòrts non a parat er autor de compdar-ne ronques as maquis non les deishauen inscriuer, per Orden de la Superioridad, en cap Registre Civi e mens parroquiau. Èren espanhòus mès proscrits, republicans, ro-

jos, causants de toti es maus que partie aquera naua Espanha catolica e franco-falangista.

Era majoria des que perderen era vida en tot deféner era legalitat republicana en front pendent era Guèrra Civila tanben es rebèls les neguèren eth dret a descansar en tèrra sagrada encara que siguessen batiadi.

En quauqui casi, pògui, s'a sabut de maquis de nòm desconehut que repòsen en apartat laïc des cementèris, eth cornèr abitualament deishat dera man de Diu (el corralito). As mainatges dera mia genera-

Un des lòcs a on se lutèc en Les.

HOTEL

FRANCO

ESPAÑOL
RESTAURANT

PROLIFERACION D'ESTUDIS

Es estudis qu'apareisheran sus eth movement guerrilhèr an anat balhant ar autor d'ua manèra paulatina

era rason ara ora de definir era invasion d'Aran com eth mès gran eveniment de tota era resisténcia antifranquista

Er octubre de 1944 arrés non gosauè gesser de casa.

cion mos ensenheren a senhar-mos en tot passar peth dauant d'aquera sòrta de sucursala deth lunfèrn que, barrejats, sauvaue rèstes d'eretges, fètus avortius, suicides, mòrti en duèl, mainatges sense batiar, apostates, protestants e pecadors publics coma Teresa de Bausén.

ERA REFLEXION

Ath torn dera mentada Operacion Reconquista d'Espanha perpetrada pes Pirenèus entre er ostiu de 1944 e era primauera de 1945 jos es di-

rectritz d'Union Nacionau Espanhòla (plataforma de pretensions unitàries fondada e possada pes bases deth PCE-PSUC des de 1941 en França pr'amor qu'es sòns màgers dirigits auien marchat a Mèxic e era URRS) damb era accion centrau d'Aran, çò de mès facil consistic en repetir que tot siguec un fracàs. Autanplan era proliferacion d'estudis qu'apareisheran sus eth movement guerrilhèr, inclodits quauqui refregits, an anat balhant ar autor d'ua manèra paulatina era rason ara ora

de definir era invasion d'Aran com eth mès gran eveniment de tota era resisténcia antifranquista.

Damb eth messatge contengut ena paraula sen, paraula sense revirada a cap d'auta lengua, equilibri entre era excessiva malícia e era excessiva ingenuïtat, era prumèra pregunta: ¿Quauquarrés poirie creir-se en aquera epòca o actualament que 10.000 guerrilhèrs, veterans dera Guèrra Civila, resistents dera prumèra ora contra er invasor aleman o eth colaboracioniste vichyssois poi-

LÍNEA GUTIÉRREZ

Sonque en ua setmana, el Masover del Pardo envièc mès de 100.000 efectius entà protegir era termièra. E accelerèc

damb centenes de soldats, convertits en manòbres es trabalhs de construccion dera inutila Línea Gutiérrez

rien reconquistar un estat o establir un govèrn provisionau dera Republica en Aran? Arrés.

Eth professor universitari d'Istòria e coronèl dera Armada, Fernando Martínez de Baños, ei categoric: "Es maquis o guerrilhèrs auien d'estar plan convençuts des sued accions, dera sua ideologia, deth resultat dera sua luta o contràriament èren cegadi pera illusion".

Efectivament, auien talents de vier ath despiet d'èster conscients qu'era mission non serie bric facila.

Sabien que podien morir en er intent o anar tara preson.

ES CHIFRES

Apruprètz 333 guerrilhèrs moriren entre combats, fusilhades o assassinsats e uns 700 passèren a compartir preson damb es 200.000 empresoats politics qu'encara penauen des de 1939. Peth costat des opositors, moriren 120 personas: 24 ciutadans entre accidents e quauqui represaliats, 69 soldats, 16 guàrdies civils, 10 polícies armades e un secreta.

Salardú.

SALARDÚ

Es maquis ataquèren Salardú des d'Unha.

Es fòrces de Francisco Franco ataquèren as guerrilhèrs

damb ua mitralheta plaçada en campanau de Salardú. Es maquis non poderen entrar en pòble.

Eth campanau de Salardú vist des d'Unha.

Pònt deth Rei.

Es chifres non son estimatives senon qu'an estat escrupulosament constatades per autor frut d'un pacient e meticulós recompte pendent mès de dètz an en registres civils e inscripcions ena memòria populara. En Aran moriren 29 guerrilhèrs, 28 soldats, un caporal primèr e dus sergents, quate guàrdies civils, tres polícies armades e quate ciutadans: eth 15 % des 453 mòrts de tot er Estat espanhòu.

Tota era termièra ère controtilada des de finaus d'agost de 1944 per aqueri espanhòus amos e senhors deth Midi: Deth riu Loire ath

nòrd manen es americans, deth Loire ath sud, es espanhòus. E ara era segona pregunta: ¿Pendent 39 ans de dictadura bèth còp er autocrata se metec tan nerviós com aquera tardor de 1944? Non.

ERA TERMIERA

E era tercera: ¿De toti es actes pacífics e armats de resistència ath franquisme n'í a bèth d'aute damb mès resson e qu'ath viatge preocupèsse tant ath Generalísimo? Non. Sonque en ua setmana, maugrat es dificultats viàries, el Masover del Pardo envièc mès de 100.000 efectius mili-

BAISH ARAN

Eth Baish Aran siguec aucupat fòrça rapidament. Es guerrilhèrrs, mès, non artenheren entrar en

Vielha. Eth generau José Moscardó auie installat eth sòn quartèr generau en Otèl Internacionau.

Carrèr de Les.

tars entà protegir era termièra. E accelerèc damb centenes de soldats, convertits en manòbres e paletes es trabalhs de construccion dera inutila Línea Gutiérrez "Era Maginot des Pirenèus", començada damb presòers republicans: 169 centres de resisténcia des de còth de Freres a Portbou (Girona) enquiara plaja d'Ondarríbia (Guipúscoa). A despenes de gastar mès sòs que dètz valles de los caídos amassa se bastiren 7.000 ca-

samates, bunquèrs e nins de mitralhetes entà afrontar era invasion des Aliats que jamès artenherie e mens aurie vengut pes Pirenèus. Non serien tan nècis damb ues plages tan fantastiques com es nòstes entà desembarcar.

Es Aliats optèren pera politica de Non-intervencion, era madeisha observada pera Guèrra Civila. Franco ère eth mau menor. Un còp destroinat, e non aurie estat facil sense un

Bossòst.

Paisatge deth Baish Aran.

aute gran banh de sang ¿Qué vieirie? ¿Era 3ª Republica? Non ère possible. I auie massa comunistes e anarquistes. ¿E eth comde de Barcelona hilh deth Cametes? Un perfècte desconeishut. ¿E quin militar portarie era huelha de rota entath cambi? Un militar... Franco ère militar, eth mielhor, donques que s'auie autoerigit en eth Sentinèla d'Occident abantes qu'era Guèrra Heireda començesse. E er anticomunisme deth hilh

illustre deth Ferròl, exculpèc eth sòn fascisme e, ben que martirizat pes sòns enquiath darrèr arranguilh, arthenec era sua darrèra victòria d'existència terrenau en tot morir en lhèt.

OPERACION BEN CONCEBUDA MÈS DE DIFICILA EXECUCION

Es autes trenta infiltracions pes Pirenèus, iniciades er ostiu de 1944, damb un punt de maxima inflexion ena segona quinzea d'octobre, sigueren ma-

Vielha.

HIÈSTRES BARRADES

Hièstres barrades coma er octobre de 1944. Arrés non gosaue gèsser de casa. Es maquis son un rebrembe

incomòde, sustot entàs aranesi, que se portèren era peyor part dera invasión. I a ua cèrta pòur.

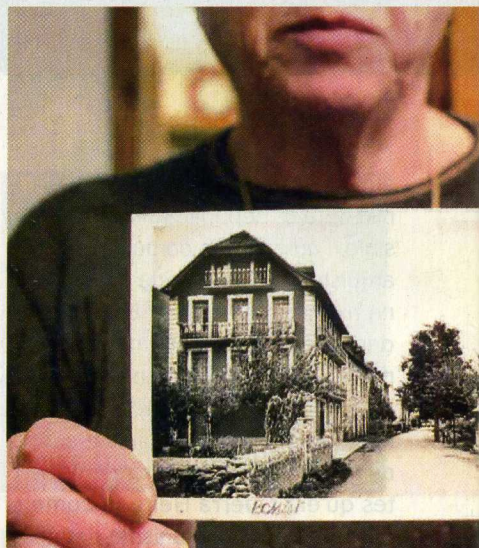
Vista de Canejan. A baish, placa d'aumenatge des antics guerrilhèrs as companhs que moriren ena batalla.

nòbres de distraccion. Es motius logístics entà escuèlher Aran coma epicentre dera operacion, concebuda possiblament per unic catalan e aranes qu'arribèc a generau des Fòrces Franceses der Interior Joan Blázquez Arroyo "César", eth hilh mès illustre de Bossòst qu'aurie d'auer remplaçat hè temps ath fascista ministre que presidís eth sòn passeg, siguen estrictament geografics e estrategics damb ua retirada facil programada des deth prumèr moment. Eth rèste d'accèssi des de França pes Pirenèus èren extrèmament complicadi. Damb era Nauta Ribagorça era Val ère practicament incomuni-

cada pr'amor qu'eth tunèl non s'auie acabat. Qu'ère isolada peth costat deth Palhars donques qu'eth Pòrt dera Bonaigua ère barrat d'octobre a mai pr'amor des abituaus nheudes.

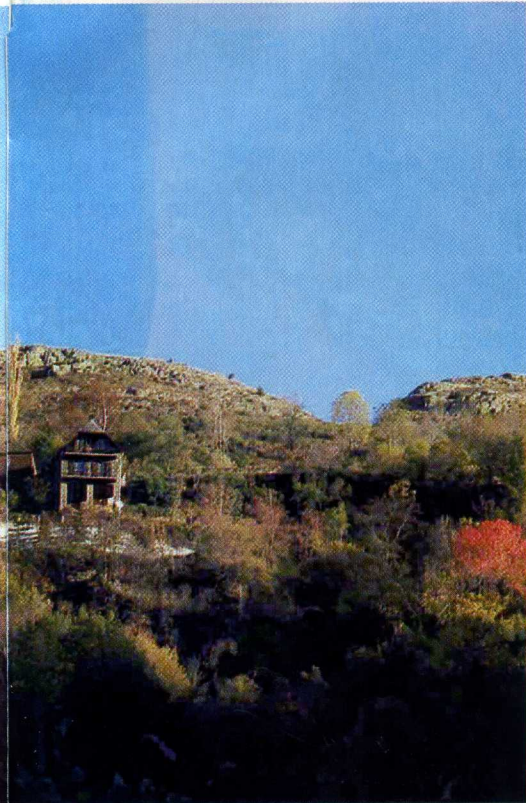
La mission basica ère talhar era carretèra en València d'Àneu, ath pè deth Pòrt dera Bonaigua, entà privar era Val de comunicacion mès era brigada guerrilhèra qu'auie de materializar-la ludec pera sua abscència.

Era auta mission, tapoar era boca sud deth Tunèl Alfons XIII en òbres, non siguec possibla pr'amor qu'es presoèrs republicans dera Colònia Militarizada qu'aquiu penauen se ne-

Antic quartèr dera Guàrdia Civila d'Es Bòrdes.

Fosa común d'Es Bòrdes.

Juanita Santafusta mòstre ua fòto de Bossòst dera epòca.

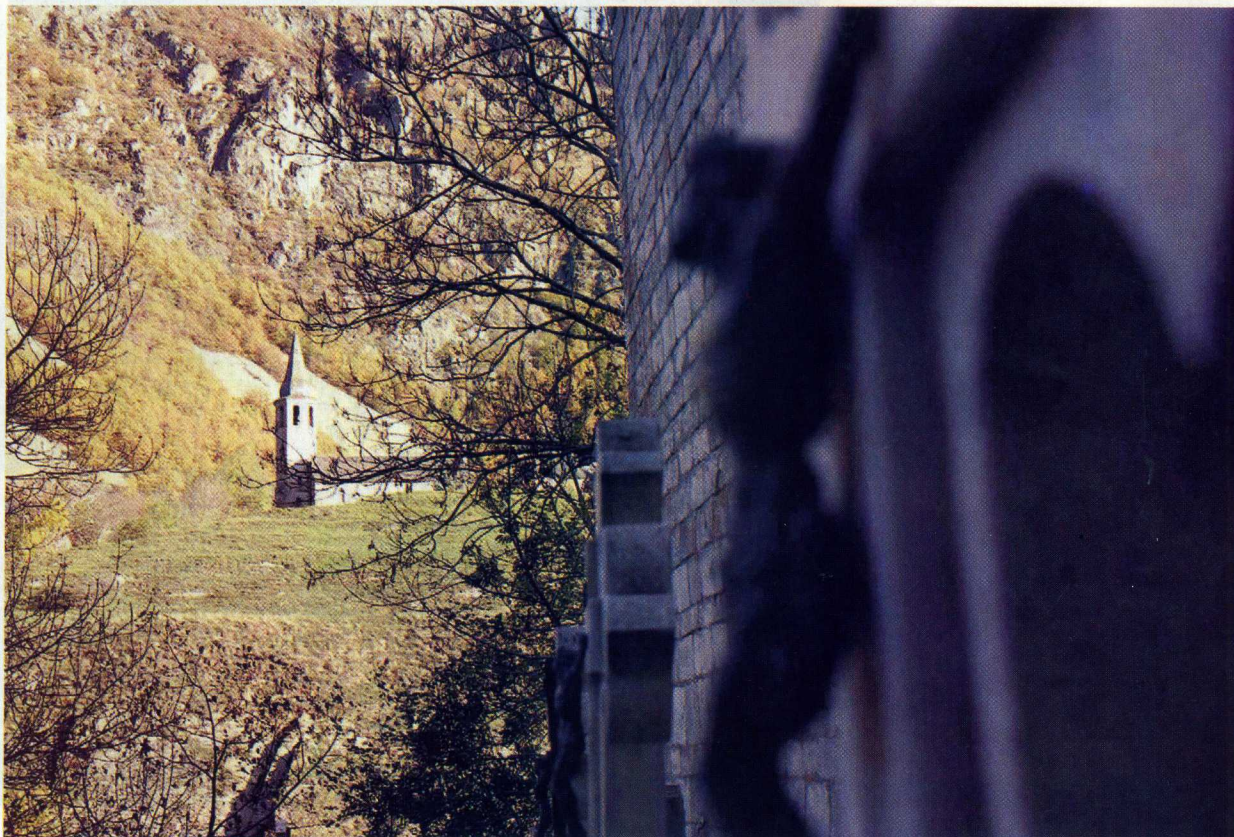

Antic quartèr de Bossòst.

EUFORIA

Damb era euforia dera victòria ath fascisme en França soniauen damb redimir-se des mil dies de guèrra des de

1936 e es cinc durs ans d'exili des de 1939. Mès era alegror en casa deth praube durèc pòc

Unha des deth cementèri de Salardú.

guèren a agarrar es armes aufrides pes maquis.

Era brigada qu'auie de neutralizar era boca nòrd non s'i podèc apropar per colpa d'ua excepcionau tempestà de nhèu. E era brigada qu'auie de conquistar Salardú non podèc superar er eficaç huec de mitralheta que gessie des hiestraus dera antica tor der aumenatge deth castèth de Salardú. Pera tarde deth 19 d'octobre de 1944 ja pujauen renfortiments peth Pòrt dera Bonaigua e eth 27, tot Aran, ei a dèder, des de Vilac ara termièra de Pònt de Rei quedaue desliurat de maquis.

EPI LòG

Era pòur e era repression, era hame e era misèria amassa damb er orrible miratge dera Guèrra Civila heren impossible era Insurreccion Nacionau. Dies abantes aqueri experimentadi guerrèrs non temien ad arrés. Damb era euforia dera victòria ath fascisme en França soniauen damb redimir-se des mil dies de guèrra des de 1936 e es cinc durs ans d'exili des de 1939.

Mès era alegror en casa deth praube durèc pòc maugrat èster es maishi guerrilhèrs espanhòus des Fòrces Franceses der Interior que dus

mesi tà darrèr auien estat ovacionadi e abraçadi pes carrèrs de viles e pòbles deth Midi entà reconéisher publicament era sua essenciau participacion ena Libération de França. Aqueri espanhòus retornèren coma pelegrins dera Democracia a reparar indulgències de Libertat en tot aufrir ath temps eth jubiléu d'ua naua Republica mès sonque artenheren auer en situacion d'escac pendent ans ara Armada, era Policia Armada e sustot era Guàrdia Civila dauant eth guardar indiferent des Aliadi que preferiren Franco ara incertitud de quinsevolh d'auta Republica.

Maugrat eth temps passat, era aucupacion contunhe en tot èster un rebrembe incomòde en Aran. I a ua cèrta pòur. Es maquis son un rebrembe incomòde, mès n'artenherem a parlar damb quauqui testimònis.

ER AN QUE VIUÉREM

per M.Aristregi
FOTOS: MIKEL ARISTREGI

perilhosament

Ditz Ferran Sánchez Agustí, un des principaus estudiòs des maquis, qu'en arribar es ans ueitanta era guèrra civila deishèc d'èster un tèma tabò. Era democracia auançaue a grani passi e se començaue a pèrder era pòur. Mès eth 23 de hereuèr de 1981 eth guàrdia civiu Antonio Tejero pronòncie eth sòn celebre "se sienten, coño", pistolet en man. Eth còp d'Estat, encara que fracassat, supausèc un còp entàs investigadors. Es testimònis tornèren a barrar-se en banda. I a ua cèrta pòur. E se se demane ja non pera guèrra civila senon pes maquis en particular, era causa empejore. Son un rebrembe incomòde, sus-tot entàs aranesi, que se portèren era peyor part.

A despient de que lèu ad arrés li shaute rebrembar aguesti dies, Antonio Abella Rodríguez se dèishe fotografiar. Neishut en 1928, Antonio auie 16 ans quan es maquis entrèren en sòn pòble. Passèc aguesti ueit dies barrat ena sua casa deth carrèr Castèth Leon, coma lèu toti es vesins. Assegure qu'es guerrilhèrs se portèren ben, mès eth dia que se preneç Es Bòrdes i auec un combat fòrça intens. Se cremèren diuèrses cases e, de hèt, ua d'aguestes cases seguís iguala seis-hanta ans dempús, coma un insolit rebrembe d'aguesti hèts. Antonio Abe-

Antonio Abella auie 16 ans quan es maquis entrèren en sòn pòble.

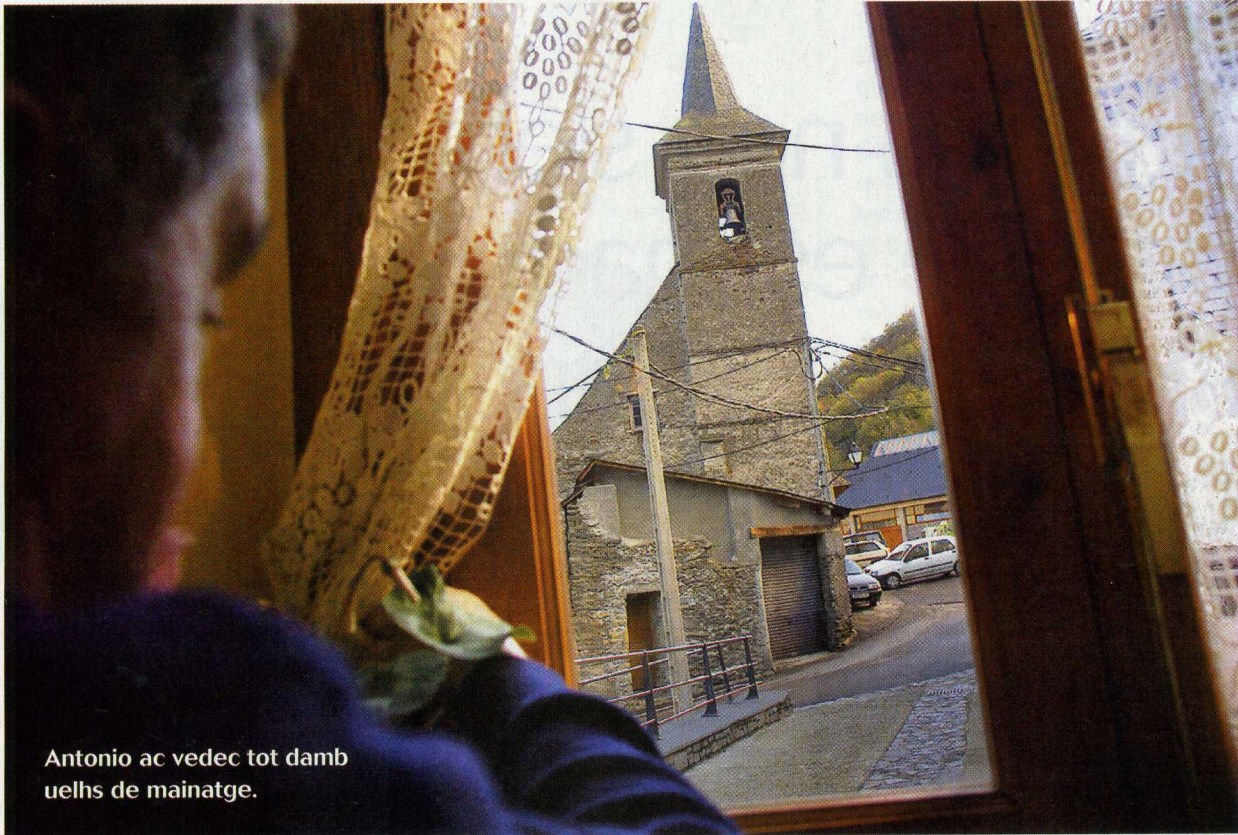

Sixto Mayayo, de Salardú siguec testimòni dirècte dera invasion.

DAMB UELHS DE MAINATGE

Antonio Deó Cabau ac vedec tot damb uelhs de mainatge des dera madeisha hièstra a on ara garde era plaça d'Es

Bòrdes en calma. Era batalha siguec sanguinosa. "Auíem d'abaishar-mos e passar per dejós", rebrembe.

Antonio ac vedec tot damb uelhs de mainatge.

Ila rebrembe qu'un soldat s'amaguèc en humarau dera casa ena quau se plaçaue era casèrna dera guàrdia civila. Passèc ueit dies sense minjar, sense béuer. " Arrés ac sabec enquia que partiren es maquis ", explique. " Qu 'èrem espantadi donques non sabíem qué anaue a succedir".

Antonio Deó Cabau tanben passèc pòur. Era sua casa ena plaça d'Es Bòrdes, siguec a on se liurèc eth pe-jor des combats. Mos mòstre era hi-èstra pera quau se colèc mès d'un trèt pendent aguesti dies convulsats. "Auíem d'abaishar-mos e passar per dejós", rebrembe.

Era escrivana Juanita Santafusta ère sonque ua mainada de 7 ans. Eth

dia qu'es maquis entrèren en Bossòst ère en estudi. " Mos heren a tornar tà casa". Era guèrra encara ère fòrça apròp en temps e arrés sabie qué passarie. Açò òc, semble que non se confiaue massa en poder des guerrilhèrs ". Diuèrsi òmes deth pòble qu'auien estat republicans ena guèrra lèu partiren entà França, sense confiar en absolut ena capacitat des maquis e en tot témer posteriors represalhes des fòrces franquistes ". Juanita e era sua mair se refugièren en casa d'uns vesins e meteren matalassi pes hièstres entà protegir-se des trèts. Coma detalh insolit, aguesta escrivana explique qu'es maquis balhauen mochets as mainatges. Er exguàrdia civil Sixto

Mayayo, de Salardú siguec testimòni dirècte dera invasion, donques que siguec un des encargadi de lutar. Non li shaute bric parlar d'aguest tèma, encara que fòrça aimablament mos permetec hèr-li ua fotografia en Bossòst, a on actuaument residís. Mos conde que siguec fòrça dur, que vedec morir a un òme a escassi mètres d'a on eth se trapaue. Li didec que se curbisce e que, sustot non gessesse corrent entath prat, donques serie un blanc massa facil. Non li hec cas e sonque gèsser a córrer l'artenheren e queiguec mòrt. Sigueren uns dies complicadi entà qui les viueren. Era màger part des testimònis vòlen passar plana.

ENTREVISTA

FERRAN SÁNCHEZ AGUSTÍ

ER ISTORIADOR de Sallent (Bages) Ferran Sánchez Agustí a dedicat bona part dera sua vida a estudiar es maquis. Volie anar mès enlà dera mitificacion e dera legenda nera. Siguec un des primèrs en daurir eth camin a d'alti investigadors. Pòga pòc, es maquis entren enes libres d'istòria.

per A.S.M.

“Encara non s’enten perqué es maquis non sigueren n’eròis ne bandolèrs”

Quan Ferran Sánchez Agustí comencèc a publicar un seriós estudi istoric sus es maquis en dominicau deth diari Segre se trinquèc un silenci escur que ja hège massa decades que duraue. Des d'alavetz non a parat d'investigar ne de publicar libres sus eth tèma e tanben a guanhath eth prèmi Tassis Torrent de journalisme. A daurit eth camin a fòrça d'alti istoriadors e, sustot, a arthenhut normalizar un episòdi dera nòsta istòria recenta massa soent negat. Es maquis s'auien convertit en sanguinari delinqüents o en eròis idealizadi. Quan se commemòre eth setantau aniversari der inici dera Guèrra Civila, parlam damb aguest especialista sus era mentada Operacion Reconquista, que portèc es maquis a Aran. Volem saber qué ne demore d'aqueri dies convulsadi e perqué s'escuelh Aran entà desrocar eth franquisme.

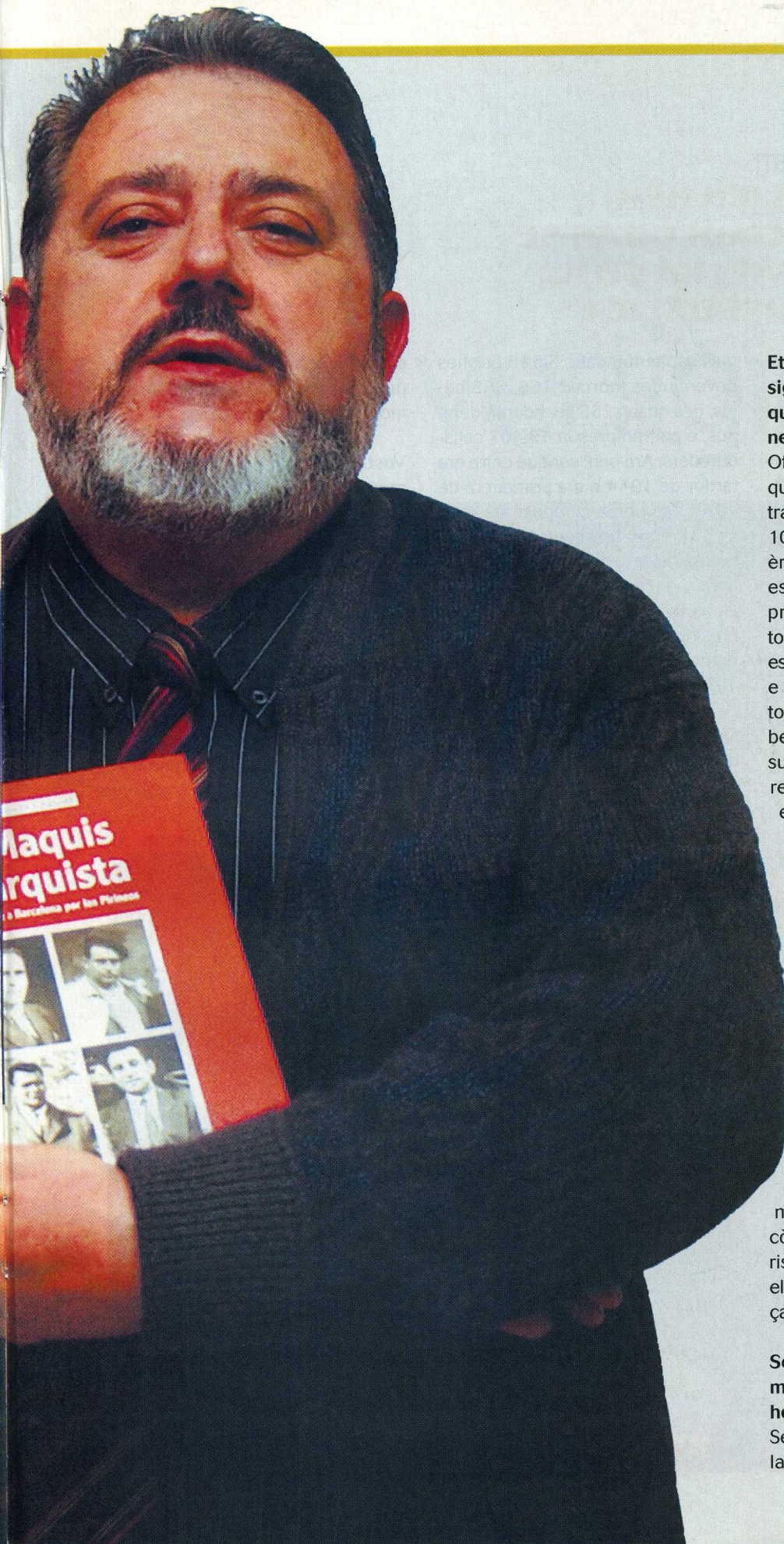
Per qué se decidís iniciar era reconquista pera Val d'Aran?

Aran siguec er epicentre d'ua complexa operacion per trenta punts des Pirenèus espanhòus. Auie coma objectiu desacadiar un conflicte internacionau qu'obliguèsse as Aliadi a intervier quan se proclamèsse Vielha coma eth cap-lòc dera Republica restaurada. Mès se repetic era malastrosa politica de non-intervencion internacionau dera Guèrra Civila.

Demore bèra traça d'aqueri nau dies en qué Aran siguec aucupat parcialament?

Eth cavòt des 27 soldats e 2 sergents mòrti en cementèri de Vielha, es dues plaques placades per antics guerrilhèrs en Morillo de Montclús (Òsca), es Bòrdes, Alòs d'Isil e Santa Maria de Meià. E sustot, un autentic pilalèr de rebrembes ena memòria dera ciutadania mès grana.

Eth hèt qu'eth movement maquis siguesse silenciàt siguec pr'amor qu'eth regim franquista se lo prenc seriosament?

Oficialament non existic jamès, mès quan s'enregistrèc era massiua infiltracion pes Pirenèus Franco envièc 100.000 efectius militars ena termièra en ua setmana. Sense dobte a estat era unica accion que causèc preocupacion en Madrid pendent tota era longa net de pèira. Dempús, es resisténcias armades enquia 1952 e pacifiques enquiara mòrt der autocrata deth Ferròl en lhèt en 1975, ben que martirizat pes sòns mès era sua darrèra victòria, sonque sigueren coma ua mosca que shòrde. E eth regim la hec a carar dera madeisha manèra que la heren a carar pr'amor que resultèc un fracàs, eroïc, mès un fracàs, aqueles organizacions que la promoi-gueren: eth PCE en primèr tèrme en tota Espanha e era CNT especialament en Catalonha.

Enquia non hè massa, maquis ère sinonim de delinqüent. D'a on ges aguesta legenda nera?

Era linha vermelha entre delinqüent e resistent ère facil transgredir-la pr'amor qu'eth supòrt financèr ara guerrilha se basaue en còps economics, ei a díder, panatòris e sequestracions. E fin finau era eliminacion de delators escriuec fòrça pagines sordides.

Se sap guairi mòrts causèc realament eth maquis e guaires baixes i auec entre guerrilhèrs ?

Segontes ua donada escrita ena Sala dera Guàrdia Civila deth Musèu

ENTREVISTA

FERRAN SÁNCHEZ-AGUSTÍ:

"ES MAQUIS VOLIEN HÈR INTERVIER AS ALIADI QUAN SE PROCLAMÉSSE VIELHA COMA CAPITAU DERA REPUBLICA"

dera Armada en Madrid, entre 1943 e 1952 era Benemérita reconeish auer agut 256 mòrts e 320 herits sense compdar es baishes dera Policia Armada e era Armada. Aueren lòc en Catalonha entre 1943 e 1952, 13 assassinats, 24 sequestracions, 75 actes de sabotatge, 367 panatòris e 91 afrontaments armadi, acabats damb era mòrt de 243 de guerrilhèrs, 271 herits e 1.251 personas detengudes. Sonque en Catalonha, es fòrces d'orde public patiren 43 mòrts e 232 herits. Son ajustades ara realitat es donades balhades pera Guàrdia Civila pr'amor que "bandoleros comunistas y anarquistas" realizèren 8.275 accions. Eth ma-

quis espanhòu patic 5.548 baishes devengudes mòrts 2.166, 658 herits, des quaus 256 se moriren dempús, e patiren preson 19.407 collaboradors. Ara ben: sonque entre era tardor de 1944 e era primavera de 1945 s'an pogut compdar ara baisha 331 mòrts dera guerrilha, 95 enes fòrces governamentaus e 24 ciutadans. E en aguest exhaustiu e metodic recompde 69 guerrilhèrs, 45 membres deth Govèrn e 6 ciutadans moriren enes Pirenèus de Lhèida entre 1944 e 1945.

Quini sigueren es nòms pròpris d'aquera gèsta?

Ua legion anonima de ciutadans illu-

sionadi pera restauracion dera Republica e era recuperacion dera Democracia e era Libertat.

Vosté qu'a entrevistat fòrça testimoni dera epòca, encara i a pòur per parlar?

Òc, pr'amor que quan se comencèc a poder parlar se produsic eth còp d'estat deth 23-F que significuèc un silenci que durèc dètz ans mè.

Qué manque saber des maquis?

Que non sigueren n'eròis ne bandolèrs, ne bandits ne vençudi. E açò costarà maugrat que pendent es darrèrs cinc ans an proliferat nau e interessanti estudis

Dies vertiginosi

per A.S.M.

FOTOS: M.ARISTREGI/ARCHIU FSA

Toti es informes avertien qu'era aucupacion d'Aran ère ua temeritat sense cap sòrta de viabilitat, mès eth 1944, damb França desliurada dera aucupacion nazi, pòdec mès era euforia. O dilhèu se hec massa cas a Eisenhower quan didec as espanhòus que lutauen as sues ordes: "er assaut finau en vòste país encara non s'a hèt, mès era ora dera vòsta liberat s'apròpe". Es aliadi non complirien.

ES NOMS PRÒPRIS

Dempús d'ua prumèra etapa dirigida pera guerrilha comunista, prenech eth relèu un moviment anarquiste d'ambit ath viatge rurau e urban dirigit per Josep Lluís Facerias, Marcel·lí

Es bòtes que
portaue
Caracremada
quan lo auciren.

Aran siguec era pòrta d'entrada ara Espanha franquista que se volie desliurar. Eth plan non foncionèc.

Massana, Quico Sabaté e Ramon Vila Capdevila, "Caracremada". Era mòrt d'aguest darrèr mèrque en Catalonha eth finau d'ua luta clandestina qu'a estat fòrça ans silenciada.

D'A ON VEN ERA PARAULA MAQUIS?

Eth mot francés maquis, mès o mens equivalent a guerrilhèr o a resistència armada, proven dera paraula còrsa "macchia" e signifie "terren de matarrassi e vegetacion espessa". S'introdusic en Catalonha arran des movements guerrilhèrs provenenti de França. Se creèren nuclèus guerrilhèrs en dispartièras sarrades deth país, coma ara era sèrra deth Cadí, era deth Montsec e era deth Mont-

Guerrilhèrs en accion.

sant, enes tèrres de Ponent, era partida deth "Drole" actuèc enes comarques deth Segrià e ena Noguera e en localitats dera Franja, coma Tamarit de Litera. Siguec destacable eth grop guerrilhèr dirigit per Teresa Pla Messeguer, ua enigmatica hema coneishuda com "era Pastora" que dirigic nombroses accions tàs zònes deth Montsià, eth Baish Ebre e era Tèrra Alta.

TRAJÈCTES TERRÈSTRES E MARITIMS

Era rota deth maquis includie trajèctes terrèstres e maritims. Eth terrèstre gessie de Toulouse, der Otèl París, vertadèr quartèr generau dera resistència en aguesta ciutat, e des

Maquis ena montanha.

d'aquí delà se dividie en dispariè-res alternatiues. Ua baishaue enquia Foix e contunhaue dret enquia entrar en Andòrra, en tot passar pera termièra per Sant Joan de Lòria, en tot entrar ena Seu d'Urgell e en tot contunhar enquia Lhèida o Barcelona. Ua auta via anaue de Toulouse a Carcasona, Narbona, Perpinhan e tara Cerdanha. Ua tresau via anaue entath pòble de Palau de Vidre, en Rosselhon, era sèrra de Castellar e es pòbles de Espolla e Rebós. E encara i auie ua quatau rota qu'anaue a Costoja, traussaue era termièra en tot deishar de costat Albanyà e anaue entà Maià de Moncal e Besalú. Eth destin des tres darrères rotes ère Barcelona. Es trajècti maritims

aiuen coma punts de partida Canet Plage e Pòrt Vendres entà arribar ath pòrt dera Escala, a Roses o a Llançà. Tanben se heren quauques gesudes des des pòrts de Marsella e Niça damb arribada en Barcelona. En totau uns ueit cents guerrilhèrs arribèren ena còsta catalana via maritima.

ERA INVASION D'ARAN

Un viatge desliurat era major part de França, er ostiu deth 44, era progressiua retirada de tropes alemanes produsic un climat d'entusiasme e euforia entre es guerrilhèrs e refugiadi, que credien qu'es dies deth franquisme èren compdadi. En aqueth moment era UNE (Union Nacionau

GENERAU CÉSAR

Un des noms pròpis deth maquis siguec era aranés Joan Blázquez, coneishut coma Generau César. Ena

imatge apareish damb era sua hemna, Dolores Clavero, naturau de Sant Sebastian.

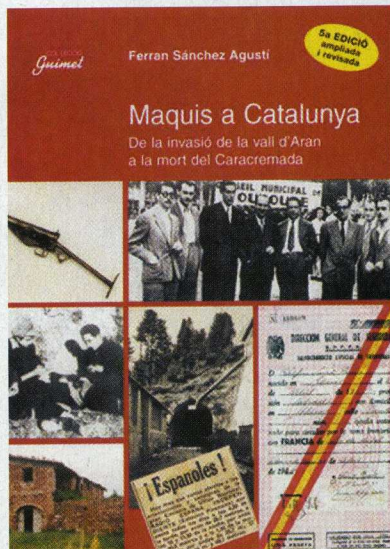
Espanhòla) plataforma politica deth PCE, comencèc a premanir era operacion "Reconquista d'Espanha", que consistie en introdusir des deth Pirenèu basc enquiath catalan entre ueit mil e dètz mil guerrilhèrs. Era zòna de penetracion mès importanta siguec era Val d'Aran. De junh a seteme d'aqueth an er estat major dera agropacion guerrilhèra envièc diuèrsi grops ar aute costat deth Pirenèu damb era finalitat d'explorar eth terren e avalorar s'eth pòble serie dispasat a passar ua rebellion armada contra eth regim franquista. Es informes enviadi per aguesti grops non balhauen cap possibilitat de re-úsida a ua ocupacion, mès açò non alterèc es plans.

11 BRIGADES DE 400 ÒMES

Era invasion possèc entà dauant. Se formèc era 204 Division, compausada per 11 brigades mès ua de resèrva, formada cadua per 300 o 400 òmes. Abantes s'auie hèt ua ampla propaganda enes files de totes es organizacions antifranquistes de França. Amiadi per entosiasme deth moment (derrota nazi en França) e peth desir d'acabar damb eth regim franquista, diuèrses centenes d'anarcosindicalistes e socialistes s'enrotlèren ath costat des comunistes. Pògui dies abantes dera invasion d'Aran, ua penetracion pes vals de Navarra per part de 2.500 guerrilhèrs auie acabat en un desastre totau.

LÓPEZ TOVAR

Era maitiada deth 19 d'octobre de 1944 entre 1.500 e 3.000 guerrilhèrs (segontes es hònts), dirigidis per Vicente López Tovar, entrèren ena Val d'Aran, mentre que d'autes briga-

Libre de Sánchez Agustí.

Guerrilhèrs a Saint Giron.

Eth coronèl López Tovar.

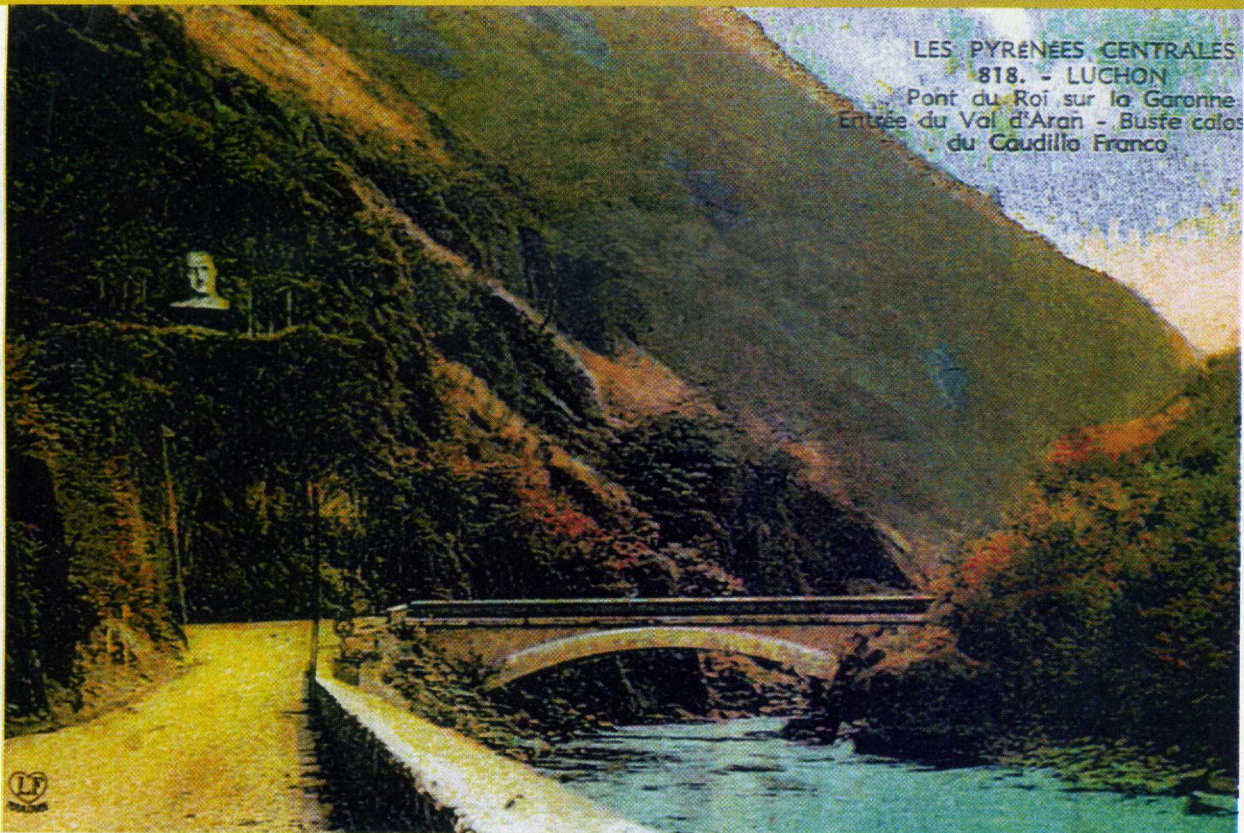
des ac hègen simultanèament peth Palhars e era Cerdanha. Era majoria de guerrilhèrs anauen ben armadi, damb mitralhetes Thomson o Stern, carabines americanes Rock Oil, fusilhs-mitralhetes e pistolets. Fòrça portauen bombes de man e explosius americans e alemans. Eth minjar se l'auien de procurar eri madeishi. Eth madeish dia 19 aucupèren practicamente tot eth Baish Aran.

INIBICION ARANESA

Es fòrces aucupants portauen papèrs propagandistics que despartien entre era poblacion e es soldats franquistes. Contra aguesti soldats sonque podien tirar en defensa pròpria, donques qu'èss guerrilhèrs auien ordes de sajar de convencer-les entà que se somèssen ara causa republicana. Era actitud des aranesi, mès, siguec, damb fòrça pògues excepcions, d'inibicion e passivitat. Era poblacion non se trapau en condicions moraus ne materiaus entà passar cap rebellion

ES ENTRADES ENA VAL

Era brigada 11 entrèc en Aran peth pòrt de Benasc, en tot virar dempús entar espitau de Vielha. Era brigada 551 penetrèc peth Pòrt d'Era Rosqueta e se dividic en tres colomnes: era prumèra se dirigic entà Bausèn en tot passar prumèr per Canejan, a on, en veir-les vier, era Guàrdia Civila hugic entath bòsc. Era dusau colomna se dirigic entà As, a on heren presoèrs a dètz guàrdia civils. Era tresau colomna se dirigic entàs passis d'Estiuera e Cuma e anèc entà Bossòst, a on era Guàrdia Civila aufric resistència des dera casa quarter. Eth huec entre es dus partits du-

Eth bust deth Caudillo destruit pes maquis quan entrèren peth Pònt de Rei.

rèc fòrça temps. Es guàrdia civils non se renderen enquia que quauqui guerrilhèrs tirèren bombes de man pes hièstres deth quartèr. Era 410 Brigada s'introduisic ena Val a traùers deth Pòrt de Tavascan en direccion tàs Bòrdes, a on es maquis aueren de subermontar fòrça resistència.

NAUT ARAN

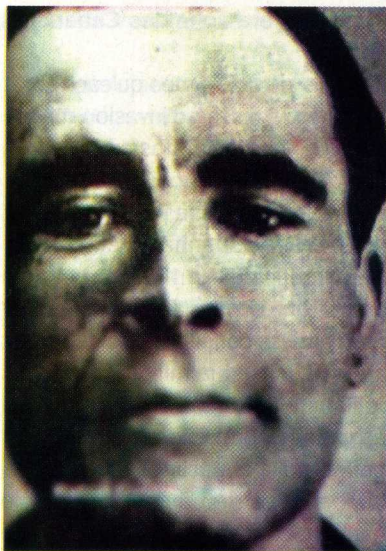
Mentre qu'eth Baish Aran siguec conquistat d'ua manèra vertiginosa, eth Naut Aran siguec ua auta causa. Era brigada 9 entrèc peth pòrt d'Orla en direccion entà a Salardú. S'agèren d'entrar en aguesta localitat, mès non ac artenheren autanplan heren emplec de mortèrs. Eth combat durèc quauques ores e provoquèc era destruccion de fòrça cases dera zòna nauta deth pòble. Abantes qu'es guerrilhèrs podessen entrar en pòble arribèren renfortiments dera armada espanhòla, Legion incluida, e es maquis aueren de retirar-se. Eth pòrt dera Bonaigua non podec èster aucupat peth maquis.

Vielha siguec atacada per tropes guerrilhèrs, mès López Tovar non dèc era orde d'atacar-la donques qu'era ciutat auie estat fortificada pera Guàrdia Civila e per batalhons e companhies dera armada franquista. Eth generau Moscardó auie installat eth

sòn quartèr generau en Otèl Internacionalau.

ERA RETIRADA

Damb aguest perill e era pression constanta de divisions e batalhons dera armada, companhies de policia armada e era Guàrdia Civila, que somauen mès de 30.000 òmes, López Tovar ordenèc era retirada abantes que non siguesse massa tard, en contra des ordes comunistes, entà salvar es vides des sòn òmes. Es guerrilhèrs entrèren en França per Pònt de Rei, damb 300 soldats e 30 guàrdia civils hèti presoèrs, que si gueren portadi a Toulouse e sigueren deishadi en libertat pòc dempús. Era Val d'Aran, a excepcion de Vielha, eth pòrt dera Bonaigua e Salardú estèc 11 dies jos contraròtle guerrilhèrs. Es consequéncias d'aguest fracàs sigueren importantes: lutes intèrnes e purgues laguens deth PCE, pèrta deth prestigi guanhat pes guerrilhèrs espanhòus en França, ascens de Santiago Carrillo e mòrt politica de Jesús Monzón.

Ramon Vila, Caracremada.

Torisme dera guèrra

Era traça dera
guèrra se convertís en
un reclam entà crear
naues rotes
qu'amassen istòria
e paisatge

FOTOS: C.C. NAUT URGELH/ARCHIU

Bunquèr dera zòna des Cabanòtes, e n monicipi d'Estamariu.

Franco quedèc mès qu'escalabrat dempús der assag d'invasion maqui. E se guaric en salut. Tostemp pensèc que d'Euròpa non podie arribar arren de bon, atau que se prepausèc blindar era sua Espanha. Literalament. Hec a bastir mès de 10.000 bunquèrs entre Irun e Roses. Era linha Gutierrez, coma se coneishie popularament aguesta iniciatiua militar, ei ara un reclam toristic qu'es Pirenèus vòlen profitar. Un bon exemple lo trapam en Montellà e Martinet ena Cerdanha, a on des de hè ans se trabalhe ena creacion d'un parc tematic que serà ua realitat era pròplèu primaueira, segontes informe era alcaldessa,

Anna Maria Armengol. Er ajuntament, damb er acòrd deth ministèri de Defensa, era Armada e eth parc naturau Cadí-Moixeró, a recuperat dètz bunquèrs militars. Aguesti bastiments devieràn petiti musèus dera guèrra. Se recrearà damb fotografies e gravadures audiovisuales era istòria d'aguestes installacions entà qu'es visitants coneishen era sua organizacion e era sua distribucion en territòri. Tanben se preve recuperar es armes qu'en sòn dia auien d'equipar es bunquèrs e que jamès arribèren. Aguesti bastiments de beton armat s'aucèren entre 1943 e 1947 damb era finalitat de protegir era linha deth Pirenèu d'ua

Rèstes dera guèrra.

Eth Palhars vò potenciar toristicament es passi transtermierèrs.

possibla invasion deth maquis damb er ipotetic supòrt des Aliadi dera Segona Guèrra Mondiala. Sonque enes entorns de Montellà e Martinet lèu setanta se n'arribèren a auçar, çò que demòstre que Franco auie ua pòur reala as guerrilhèrs. Er ajuntament trabalhe en acondicionament der interior des bunquèrs, mès tanben ena sua senhalizacion e musealizacion.

Era iniciatiua tanben contemple era possibilitat de convertir aguesti bunquèrs, que formen un itinerari de lèu 25 quilomètres, en observatòris naturaus de fauna terrèstre, en tot profiter es sues condicions de camoflatge. Cada bunquèr ei un mon.

Quauqui an sonque ua sala abilitada coma nin de mitralheta o mortèrs, pera quau causa sonque pòden hèr d'observatòris. Per contra, d'auti dispausen de corredèrs interiors de lèu 100 mètres de long. Ena zòna der Empurdan (rebrembam qu'era linha arribaue enquia Roses) quauqui bunquèrs ja s'auien convertit en refugis de montanha.

Era prepausa deth Naut Urgelh e era Cerdanha ei sonque ua des que i a sus era taula. Setanta ans dempús der inici dera guèrra, era recuperacion dera memòria istorica reclame ua passejada per aguesti scenaris de guèrra, entà reviuèr era barbàrie. Atau,

era Universitat d'ostiu de Lhèida ja dediquèc un cors eth 2004 entà tractar eth tèma "Eth Pirenèu en guèrra, 1938-1944", que dirigien es istoriadors Josep Calvet e Joan Sagués. A banda des conferéncias d'expèrts coma Fernando Martínez de Baños, especialista en maquis e bon coneishedor dera invasion aranesa, eth cors apropèc es estudiants as bunquèrs, mès tanben as passi termierèrs per a on se tractaue de hujir deth franquisme. Er alcalde de Sòrt, Agustí López, e Manuel Gimeno, expèrt ena Guèrra Civila en Palhars, mostrèren eth que s'a aperat "Eth camin dera libertat", qu'er escrivan Jaume Caberè a convertit en literatura gràcies ara sua monumentau novèla Les veus del Pamaño. En aguest sens cau rebrembar qu'eth Palhars siguec ua auta zòna a on era Guèrra Civila e, sustot, era repression franquista se viuèc damb fòrça intensitat. Ei per açò que des dera UDL se visitèren tanben bunquèrs dera zòna dera Pòbla de Segur. Damb aguest cors se metie de manifèst er interès a conservar, reivindicar e difóner er auviatge generat pendent eth conflicte de guèrra. Diden que sonque es pòbles que coneishen era sua istòria pòden aprèner des errors cometudi. Qu'atau sigue. Dilhèu per açò comencen a publicar-se libres d'excursions damb era Guèrra Civila coma èish vertebrador. Un bon exemple ei Itineraris pel front del Segre, òbra de Maria Lluïsa Huguet e Joan Ramon Segura, ua guida excursionista entà conéisher es scenaris dera Guèrra Civila en planhèth de Lhèida. Rotes entà admirar eth paisatge, conéisher era istòria e, sustot, soscar sus çò que non hè autan que passèc.

VA DE LENGUA

VALARTIES, VARRADÒS, VAROSSA

per **Aitor Carrera**
Professor de lengua e lingüística occitanes ena
Universitat de Lhèida

En occitan gascon era dobla èla latina -LL- a agut dus productes. En posicion finau '-th', e entre vocaus '-r-'. Qu'ei per aquerò que çò qu'eth catalan 'vedell' en aranés ei 'vedèth' e que 'vedella' ei 'vedèra'. Aquerò qu'en aranés acabe en '-th', en catalan acabe en '-ll' (e pas ath revès: hètz atencion a 'fill', qu'ei 'hilh' en aranés, de FILIU). Per aquerò 'vath' serie era forma normau entà d'ider 'val', coma en d'auti endrets gascons. Delà dera frontèra, quan non empleguen eth francisme inadmissible 'valèa', que parlen dera Vath d'Asun, era

Vath d'Aussau, era Vath de Luishon o Vathmala (Vath + Mala). Eth nòm 'Varossa' (oficiauments 'Barousse'), pas lonh d'Aran, que conten tanben 'vath'. Que deuie èster 'vath Ossa', perque Ossa ei eth nòm der arriu que i passe. Era dobla èla ath miei de dues vocaus vieriè '-r-': 'vath Ossa' > 'var-Ossa'.

Donques, per qué en aranés se ditz ué 'val' e pas 'vath'? Coma quasi tot, qu'ei quauquarren de condat per Coromines.

Eth mot 'val' qu'ei un resultat de 'valh', un catalanisme qu'encara em-

pleguen es persones granes. De 'Valh d'Aran' gesquec 'Val d'Aran', perque '-lh' se pronóncie coma ua èla simpla deuant de '-d'. De 'Val d'Aran' s'ei generalizat 'val', mès era toponimia mòstre qu'abans en aranés s'auie dit 'vath'. Era val de 'Valarties' ère 'Vartarties', (de 'Vath (d') Arties', damb era madeisha deformacion qu'en 'dimèrcles' < 'dimèrcres'). Deth sòn costat, 'Varradòs' qu'ère 'Vadarròs' (de 'Vath (d') Arròs'). Se Valarties ei era val d'Arties, Varradòs qu'ei era d'Arròs. Non ei cap possible de confoner-se.

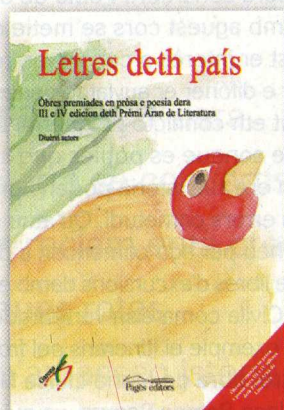
www.pageseditors.com
ed.pages.editors@cambrescat.es

Pagès editors

Garona
Llibres
en aranés

Era literatura pròpria dera Val d'Aran

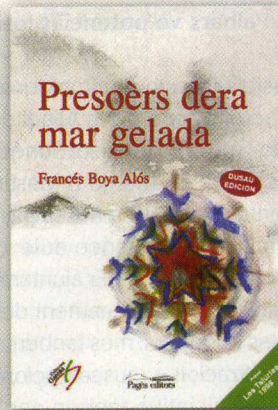
Letres deth país
Diuèrsi
autors

Mescladís
Diuèrsi
autors

**Jacinta,
casa e país**
Pepita Caubet

**Presoèrs dera
mar gelada**
Francés Boya Alós

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - Tel. 973 23 66 11- Fax 973 24 07 95

DICCIONARI

Tomam a dar aci es mots que geseren en numerò 7, a on, per ua errada informatica, apareishec un listat de lexic sense revisar-ne era ortografia -ei plan per aquerò qu'és paraules soent non èren cap escrites

en grafia normativa mès ena grafia dera hònt bibliografica d'a on auien estat obtengudes abantes de hèr-ne era adaptacion grafica-. Vo'n demanam desencuses e vos indicam qu'er orde d'aparicion des mots ei eth ma-

deish qu'en anterior trèt de cede, celha e cistalha, qu'èren començadi per s. Indicam tanben s'és nòms son masculins (nm) o femenins (nf), mès non ac hèm sonque en cas que non si-gue evident ena morfologia.

A

Ajustar: afegir (una informació en el discurs parlat o escrit)

Alavetz: adv. llavors

Anfòrcho: porxo o cobert travesser d'alguns carrerons

Arrat: rata, ratolí

Arténher (pp. Artenhut, da): aténher, assolir

B

Balhar: donar

Baülh: bagul

Brembar: recordar

Buhader/bohader: canó de ferro per bufar el foc.

C

Cagira d'arrepòs: cadira (amb recolzador pels braços).

Calhauada: pedrada

Carrinclar: fer cruixir les dents; ginyolar (una porta).

Cede: pèsol

Celha: galleda

Cistalha/tistalha: cistella

Cramba: cambra

D

Daurir (pp. Daurit, adj. Dubèrt): obrir (as daurit era pòrta, era pòrta ère dubèrta)

Deishondrat: adj. desmillorat

Desbrembar: oblidar

Después: adv. després

Dorna: tupina del confitat

E

Encòlia: humor, melangia

Ereu, -a/eretèr, -a: hereu, -eva

Escabòt: ramat reduït de bestiar

Estialhes: estenalles

Estramuncar: ensopegar, trepassar

Estrument/esturment: eina, arnés

F

Fricassada: carn fregida amb patates

G

Galdrofa: baldufa

Gangalha: esclètxa

Guit, -a: adj. furro, indòcil; bèstia que no es deixa tocar

H

Hai: nm. faig

Hame: fam

Haraga: maduixa

Hereishenc: porcell de mig any

Híger/ahíger (pp. (a)hijut, -da): afegir

Húger: fugir

I

Ièrla: part fèrtil d'un prat vora el riu

Iranja: taronja

J

Jauba: espècie d'argelaga

L

Laganha: lleganya

Lapar/lecar: llepar

Lauet/laueg: nm. allau, esllavissada de neu

Lits: nm. allau de pedres

Lit, -a/ lic, -a: ànec

Lumedar: nm. llindar

Luta: lluita

M

Maishèra: barba

Mandòrra: patata

Marregada: marrada

Mund, -a: adj. menut, triturat

N

Nèira /anèira: entrada o rebedor d'una

casa

Neurir: nodrir, criar, alimentar

Nin: niu

Nòça: boda, casament

Nhoquet: manyoc

P

Paèr: paner, cistell

Panar: robar, furtar

Pauma: palmell de la mà

Petge: nm. pegat curatiu

Plan: adv. ben, proa -ei plan hèt, quan èra joena i anaua plan-

Pobilha: pubilla

Possar: empényer, créixer (plantes)

Q

Quèir: caure

Quilha: bitlla

R

Rastèth: eina en forma d'aixada, amb pues de ferro i usada per treure fem

S

Sable: arena, sorra

Sajar: intentar, provar

Saorra: sierro, fem d'ovella

Sarna: serradures // ronya

Sen: seny

Simbèu: símbol

Soberan: sobreany, cavall, matxo o ruc de dos anys

T

Tenca: bresca de mel

Tenhat: envà, antosta de taules de fusta unides

Tiader: porcell

Titàs: disfressa, màscara

V

Vesin: veí

Era melhor companhia tath futur ei era tua.

Ua gran companhia ei aquera qu'arribe ath futur abantes qu'es autes. En Endesa estam metent en funcionament eth pervier de mès de 22 milions de clients en tot eth mon. Èm era prumèra multinacionau electrica espanhòla e contunham en tot créisher entà generar progrés e benèster. Per aquerò auem era seguretad de que damb era tua companhia, arribaram ath futur abantes qu'arrés.

